

Osmanlı Devleti'nde Hudûdnâmelerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Araştırma

A Research on the Resource Value of the Hududnâmes in The Ottoman State

Mustafa ALKAN*

Öz

"Hudûdnâme"ler, Osmanlı ülkesinin sınırları dâhilinde vakıf ve mülk statüsündeki toprakların; mezrâ, mahalle, köy, nâhiye, kaza, sancak ve eyâlet gibi idarî birimlerin ve Osmanlı Devleti ile diğer devletlerin sınırlarını belirlemek için yazılan resmî kayıtlardır. Bu kayıtlara "sınırnâme" de denilmiştir. Hudûdnâmeler veya hudûdnâme statüsündeki vakfiye, mülk senedi, ilgili mühimme, ahidnâme ve tahrir defterleri mekân belirlemelerde çok tafsilâtlı yön tariflerini ihtiva etmektedir. Bu çalışmada Osmanlı Arşivi, Vakıf Kayıtlar Arşivi ile Tapu Arşivi'nde bulunan bazı hudûdnâme veya hudûdnâme statüsündeki belgeler kullanılmıştır. Söz konusu belgelerle Osmanlı tarihî coğrafyasını yeniden yazmak mümkündür. Öyle ki, Osmanlı arazi kanunnamesinin çıkarılmasından sonra uygulanan yeni mülkiyet anlayışı sonucunda oluşan yeni mülk senetleri üzerinden mülkler ile mülk sahiplerini eşsiz büyüklükteki bir haritada buluşturmak mümkündür. Tapu senetlerinin sınır tarifleri, daha önceden var olagelen vakfiye, mülk senedi, mühimme, ahidnâme, tahrir defterleri ve hudûdnâmelerin bıraktıkları, boşlukları doldurabilecek zenginlikte olduğu düşünülmektedir. Bu incelemede hudûdnâmelerin bir evin hududundan başlayarak tarla, mezraa, köy, nahiye, kaza, sancak, vilâyet ve nihayet ülke hududuna kadar birçok yerin sınır tespitinde ne kadar çok rol oynadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, bu belge koleksiyonlarının Osmanlı Tarih yazıcılığının en temel kaynaklarından olduğu da gösterilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hudûd-nâme, Sınırnâme, Ahidnâme, Tarihi Coğrafya

Abstract

Hudûdnâmes are written official documents to determine borders of lands belonged to vakıf (pious foundation) and to mülk (real estate); of administrative units - such as mezrâ (hamlet), quarter, vilâge, nâhiye (township), kaza (district), sanjak and province - within the borders of the Ottoman realm; and boundaries of the Ottoman Empire with other states. These registers are also named "sınırnâme". Hudûdnâmeler or vakfiye (deed of trust of a pious foundation), mülk senedi (title deed of a real estate), related parts of mühimme, ahidnâme and tahrir (cadastral) record books which also can be regarded as hudûdnâmeler contain very detailed direction descriptions. In this article, hudûdnâme and documents resembling hudûdnâmeler in Ottoman Archives of Prime Ministry, Waaf Records Archive and Archive of Land Records are used. Ottoman historical geography can be re-written with the mentioned documents. So that, it is possible to meet real estates with their owners on an incomparably big map through title deeds of lands formed as a consequence of a new concept of property after the implementation of the Ottoman Land Code. It is thought that border descriptions of title deeds contain rich data to fill blanks left by mühimme, ahidnâme and tahrir records and hudûdnâmes accruing to exist. In this research, it is tried to exhibit how important those hudûdnâmeler are to determine of boundaries of a house, field, hamlet, village,

Makele Geliş Tarihi: 16.07.2018, Makale Kabul Tarihi: 03.11.2018

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, alkanm@gazi.edu.tr.

Gazi

Akademik Bakış

99

Cilt 11
Sayı 23
Kış 2018

township, district, sanjak, province, and at the end, the empire. In addition, those document collections are one of primary sources of Ottoman historiography.

Key Words: Ottoman, Hudûd-nâme, Sınırnâme, Ahidnâme, Historical Geography.

Giriş

“Hudûdnâme”ler, Osmanlı ülkesinin sınırları dâhilinde vakıf ve mülk statüsündeki toprakların; mevrâ, mahalle, köy, nâhiye, kaza, sancak ve eyâlet gibi idarî birimlerin ve Osmanlı Devleti ile diğer devletlerin sınırlarını belirlemek için yazılan resmî kayıtlardır. Bu kayıtlara “sınırnâme” de denilmiştir¹. Hudûdnâmeler veya hudûdnâme statüsündeki vakfiye, mülk senedi, ilgili mühimme, ahîdnâme ve tahrir defterleri mekân belirlemelerde çok tafsilâtli yön tariflerini ihtiva etmektedir. Bu çalışmada Osmanlı Arşivi, Vakıf Kayıtlar Arşivi ile Tapu Arşivi’nde bulunan bazı hudûdnâme veya hudûdnâme statüsündeki belgeler kullanılmıştır. Söz konusu belgelerle Osmanlı tarihî coğrafyasını yeniden yazmak mümkündür. Öyle ki, Osmanlı arazi kanunnamesinin çıkarılmasından sonra uygulanan yeni mülkiyet anlayışı sonucunda oluşan yeni mülk senetleri üzerinden mülkler ile mülk sahiplerini eşsiz büyüklükteki bir haritada buluşturmak mümkündür. Tapu senetlerinin sınır tarifleri, daha önceden var olagelen vakfiye, mülk senedi, mühimme, ahîdnâme, tahrir defterleri ve hudûdnâmelerin bıraktıkları, boşlukları doldurabilecek zenginlikte olduğu düşünülmektedir. Bu incelemede;

- 1) Ev, dükkân, fırın ve hamam gibi musakkafât türü mekânların hudûdnâmeleri,
- 2) Tarla, mezraa, köy ve yayla gibi mustegallat türü mekânların hudûdnâmelerin,
- 3) Kaza, sancak ve vilâyet idarî birimlerinin hudûdnâmeleri,
- 4) Osmanlı/ ülke bütünüünün sınırlarıyla ilgi hudûdnâme örnekleri, üzerinden ele alınacaktır.

1) Ev (Menzil), Dükkân, Fırın ve Hamam Hudûdları

Sultan IV. Mehmed’in vâlidresi Hatice [Turhan] Sultan’ın 27 Ramazan 1076 (2 Nisan 1666) tarihinde vakfettiği bir evin (menzil) sınır-ı erba’ı şöyle tarif edilmiştir:

“Câmi-i Şerif kurbunda bağçe kapusu mukabelesinde müşeyyide-i bunyani’l-hayr ve’l-ihsan ve müeyyide-i erkane’l-birri ve’l-ihsan hazretlerinin müceddeden binâ ve bunyâd buyurdıkları bir taraftan merhum Hasaki Sultan Hamamı ve bir tarafı zikr-i âti hucurât ve iki taraftan tarik-i âmm ile mahdud ve mümtaz olup muhavvata-i dâhiliye ve hâriciyyeyi ve fevkani ve tahtani buyût-ı adideyi müştemil olan menzil ve yine”...².

- 1 Mübahat S. Kütükoğlu, “Hududnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), 18, (1998), s. 303-304.
- 2 Hazret-i Hatice Sultan Vâlide-i es-Sultan Mehmed el-Gazi ibn Sultan İbrahim Han Vakfiyesi, 27 N 1076 (2 Nisan 1666), VGMA, Defter 744, s. 23, sıra: 8.

Gazî

"Câmi-i Şerif (Câmi-i Vâlîde Sultan) haremine muttasıl müceddeden binâ ve tamir olunup hazret-i vâkife-i 'aliyyeti' ş-şana imtina ile müstegni anî't-tahdîdi ve'l-beyân olup ve Câmi-i Şerif kurbunda Balıkpazarı kapusuna muttasıl bir bâb börekçi furunu ve mükâbelesinde dört bâb dükkân ve zikr olunan kemerlü dükkânlar mukâbelesinde tahmis kahve için iki bâb furun ve sahalârında kahve da'k olmağ için dibekler vaz' olunup ve yine"³;

"Mezkûr Câmi-i Şerif (Câmi-i Cedîd/ Câmi-i Halil Bey) yanında vâki dört bahçe içindeki kuyular ve dolablar ve havuzlar hayvan ahûrları ve hamam ve ekmekçi furunu ve arpa ambarı ve iki dükkân ile birlikte dâhiliye ve hâriciye, fevkanî ve tahtanî müteaddid odaları hâvi olup kendisinin ve tevâbiinin sâkin bulunduğu Büyük Menzil (Ramazanoğlu Konağı)"⁴.

Netice itibariyle vakfedilmiş dükkân, fırın, hanlar, hamam, konak pazar yeri, bedesten, çarşılar ve çarşıların açıldığı sokakların vakfiyelerdeki sınırlarının tasvirlerinden -bilinen mekânlardan- hareketle bir mimâr titizliğinde şehirlerin dokusunu ortaya çıkarmak imkânı vardır.

2) Tarla, Mezraa, Köy ve Yayla Hudûdları

Mihrimah Sultan (binti Sultan Süleyman) Vakfı'na ait, Hicrî 965 (M. 1557) tarihli, Bulgaristan'ın Samoko kazasına tâbi Çamurlu karyesi hudûdnâmesi'nde bir tarlanın sınırı şöyle tarif ediliyor: "Kazâ-i Samoko muzâfâtından Çamurlu nâm Karye-i merkûmenin hudûdu etrâfında olan kurâ ile mütedâhil ve mütelâsik olmağın karye-i mezbûre reâyâsının her ferdî yedinde olan mezrâ'ı ve bağâtı Ali Hudâ eshâbına nisbet ile tahdîd olunub tefâsile üzeredir ki zikr olunur; Karye-i mezbûre mahallâtından Adalı nâm mahalle sâkinlerinden Erdoğan bin Mehmed nâm kimesnenin yedinde Elmalu dere ile ve Çatalguz nâm dağla ve Tur Ali Sofi tarlasıyla ve dere ile mahdud tarla ve yine..."⁵.

Sultan I. Murad'ın lalası Lala Şahin Paşa'nın Hicrî Rebiülevvel 749 (Mayıs 1348) tarihinde kurduğu vakfa ait, kendisine Sultan Orhan tarafından temlik edilen ve Defter-i Sultani'de kayıtlı bulunan karyelerin ve mezrâların hudûdu şöyle tarif edilmiştir: "Kirmasti kasabasını ve arazisini ve Codrek ve Oruçbey ve Behram ve Çölmekci ve Kürdli ve Atevi nâm ile marûf karyelerle birlikte Yenice ve Üçerler karyesi ve bunların arâzii ve mezra'ını müştemildir. Ve bunlardan her biri hudûdları mülâsik ve Bursa livasında vâki mezbûr kasabanın havâlisindedir. Hudûd-ı Tekfur köprüsü nâm köprüden başlayup nehr-i câri ile beraber Kürdli karyesine müntehî oluncaya kadar gider, sonra oradan kible tarafını tutarak Behram ceziyesine sonra nehir ile beraber Başmâkçı geçidi nâm su geçidine sonra Behram karyesi kabirlerine muttasıl dereye sonra dere ile

3 Hatice Sultan Vakfiyesi, 27 B 1073 (7 Mart 1663), VGMA, Defter Nu: 744, s. 112, sıra: 29.

4 Ramazanoğlu Halil Bey oğlu Pîri Paşa Vakfiyesi, VGMA, Evâhir-i Z. 945 (8-18 Mayıs 1539) Defter no: 646, s.1, sıra:1.

5 Mihrimah Sultan Vakfı Hududnâmesi, H.965 (M. 1557), TKM.KVKF, Defter Nu: 11 (eski 2292), s. 1.

Gazi

Akademik
Bakış

101

Cilt 11
Sayı 23
Kış 2018

beraber giderek dağın sırtına sonra Evrane Pınarına sonra Karacakoz nâm mevzie sonra Nemrud toprağı nâm mevzie sonra Ayvacık dağı üstünden Kuşkayası nâm mevzie münthehi oluncaya kadar gider sonra Değirmen deresi nâm dereye sonra Yolçatı nâm mevzie sonra Hisar Pınarı nâm pınara sonra Çayır köprüsü nâm köprüye varır sonra buradan tarık ile beraber beldenin yoluna münthehi oluncaya kadar gider sonra buradan tarık ile beraber Kerpiçlik nâm mevzie varır sonra buradan Kırmasti geçidi nâm geçidi keserek Dikili taş münthehi oluncaya kadar gider sonra Yenice karyesine sonra Abdülbakı pınarına sonra tarik-i âmme sonra Mezarlık Bayarı nâm tepeye, zikri geçen köprüye ki, Tekfur köprüsüne münthehi oluncaya kadar gider ki işbu hudûd ile mahduttur⁶. Ve yine...

Adana'da Ramazanoğlu Halil Bey oğlu Piri (Mehmed) Paşa'nın Evâhir-i Z. 945 (8-18 Mayıs 1539) tarihli vakfiyesinde vakıf Mirze mezrâsı ile Mercin karyesinin sınırları şöyle tarif edilmiştir:

"Adana'ya tâbi Kınık nâhiyesinde Meşhed Öyüğü ve Çomaklu kurbunda kâin kıblesi Küçük top ve Keremitli öyük, garbı Beyaz taş ve Yuğan gölü, şimâli Nehr-i Ceyhun ve gök taş ve deliklü öyük şarkı dokuz çukuru mavzii ve Beşağaç ile mahdud ve Mirze namile maruf mezraa" ve yine;

"Kınık nâhiyesinde kâin kıblesi Unnab ağacı ve Urtaş ve Ciğerağılu pınar ve Yassı öyük, garbı Sivrice öyük, şimâli Çadır tepesi ve Gökçepınar tepesi ve Kınalı taş, şarkı Kurt tepesi ve Ali küçük meşhedi ile mahdud Mercin ismile müsemma karye..."⁷ ve yine;

Ramazanoğlu Piri Bey'in Evâsıt-ı (15) Rebiulevvel 960 (1 Mart 1553) tarihli vakıfları arasında yer alan Kızıldağ Yaylasının hudûdu ise; "Adana livası tevâbiinden Karaisalu kazasında vaki Döşbudak ve Kavak ve Sitir Mezrealar ile birlikde Kızıldağ mezraasının tamamı olup kıblesi Yeğen oğlu değirmeni ile ve ahalinin Karayar ve Sığırkaya ve Çıkrıcık alanı ve Kayabaşı kışlağı ve Sarı Hacılar meşhedi beli ve Keyyan kaya ve Gökcegöl köprüsü denilen mevziler ile şarkı Kamışlu mezraasından cereyan eden Görğün suyu ile yukardaki sınırdaki adı geçen mezkûr Gökçe göl köprüsü ile şimali ahalinin Hodenke ve Görğün suyuna muttasıl Ceternik dağı ve Kilisecik ve aksu yanında kâin nefsi aksu tarik-ı âmmına muttasıl uğru ekinliğı dedikleri mevziler ile ve ahalinin Tusmen alanı ve Çoban okcu ekinliğı ve ağca yokuş ve sorkuncuk suyu ve minkân mezreasına vasıl olan akarsu dedikleri mevziler ile ve ahalinin Mukermiz ve Sınırtaş dedikleri mevziler ile garbi ahalinin akpınarbaşı ve üç oluk ve Çivid gediğı Havid kaya ve akdağda vaki Şahin kayası ve Tani keppanı ve keçiyolu ve keşlik kayası ve bu suretle mezkûr Yeğen oğlu değirmenine muttasıl hudûd ile mahduddur"⁸ şeklinde tarif edilmiştir.

6 Lala Şahin Paşa [bin Abdulmuin] Vakfiyesi, VGMA, Hicrî Ra 749 (Mayıs 1348), Defter: 732, s. 74, sıra: 59.

7 Ramazanoğlu Halil Bey oğlu Piri Paşa Vakfiyesi, VGMA, Evâhir-i Z. 945 (8-18 Mayıs 1539) Defter no: 646, s. 1, sıra: 1.

8 Ramazanoğlu Halil Bey oğlu Piri Paşa Vakfiyesi, VGMA, 15 Ra. 960 (1 Mart 1553) Defter no: 646, s. 12, sıra: 4.

3) Kaza, Sancak ve Vilâyet Hudûdları

Kaza Hududu: Kazanın, mahallelerden teşekkül eden kaza merkezi (nefs-i kaza) ve bağlı köylerin birleşiminden oluşan bir idarî birim olduğu bilinmektedir. Kaza sınırları “tahrir sistemi” ile yapılan “sayımla” tespit edilebildiği gibi, kazaların sınırlarının tespiti için bazı anlaşmazlıklar veya ihtiyaç halinde oluşturulan bir heyet tarafından da kayıt altına alınabiliyordu. Meselâ, 17. yüzyılın sonlarına doğru İfrâz-ı Zu'l-kadriyye Cemaatleri Adana'da iskâna tâbi tutulmuşlardı. Bu cemaatlerin iskânı ve vergilerinin toplanması için Dergâh-ı 'Âlî kapucubaşlarından Yeğen Mehmed Ağa tayin olunmuştu. Yeğen Mehmed Ağa ile Adana, Ayas, Kınık, Berendi ve Payas kadılarına bir fermân gönderilerek, Ayas, Berendi ve Kınık kazalarının eski sınırlarının yeniden belirlenmesi istenmiştir.

Kazaların sınırlarının belirlenilmesi amacıyla; Adana kadısı vekili, mütesellimi vekili, a'yân-ı vilâyetden Şeyhzâde Mehmed Efendi ve biraderi Mahmud Ağa, Ramazanoğlu Mehmed Sadık Bey, Nakîbü'l-eşrâf kaymakamı Es-seyyid Mustafa Ağa, Adana Serdârı Mehmed Çavuş, Kethüdâyeri vekili olan el-Hac Hamza Ağa, Misis kadısı ve mütevellisi Veli Ağa, İmam Abdullah Efendi ve Hatib Ahmed Efendi ve bilirkişi olan ihtiyarlar ile bu kazaların ahâlilerinden yaşlı insanları ile bir komisyon oluşturulmuştur.

Komisyon ilk olarak Misis Kasabası'nın güneyinde Cebelü'n-Nur yakınlarında toplanmıştır. Bu toplantı sonucunda, Ceyhun Nehrinin batı tarafı Yüregir kazası, doğu tarafı Berendi kazası toprağı olarak belirlenmiştir. Ardından, Demirkapı'ya geçilerek burada ikinci toplantı yapılmıştır. Bu toplantı sonucunda Yüregir ve Berendi kazalarının güneyi Demirkapı'dan denize kadar olan kısım, Doğu tarafından Turunçlu'ya, oradan da Gözenek'e ulaşarak son bulacak şekilde belirlenmiş, Demirkapı tarafında ise Büyük Manend sınırlar dâhilinde bırakılmıştır. Burası çeyrek saatlik mesafededir. Demirkapı ve Büyük Manend topraklarının ise Halep'e bağlanması kararlaştırılmışlardır.

Sınır komisyonu üçüncü toplantısını Kınık kazasının yanında yer alan İsneyn Bazarı yakınındaki Karaçay denilen Su Boğazı'nda yapmıştır. Bu toplantıya bölgeyi iyi bilen yöre ahâlilerinden el-Hac Yusuf, İmam Veli Efendi, Hacı Osman Ağa, Hacı İsaoğlu Molla Mehmed, Kara Solak, Hacı Hüseyin Efendi, Hacı Mehmed, Taviloğlu Molla Veli, el-Hac Halil, İbrahim Efendi, Molla Salih, Yakub, Kara Mustafa ve sair bilirkişiler de katılmıştır. Bu toplantıya göre, kazaların (Ayas, Berendi ve Kınık) eski sınırı Hicrî 1 Cemâziye'l-âhire 1102 (Milâdî 2 Mart 1691) tarihinde şu şekilde belirlenerek, Payas kadısı Mehmed (el-Kadı), Kınık bilirkişisi Ali (el-Müvellâ), Berendi bilirkişisi Mehmed (el-Müvellâ) ve Misis, Ayas ve Berendi kadısı Ali (el-Kadı)'nin mühürleri ile mühürlenmiştir⁹. Buna göre;

9 Ümit Katıranlı, *XVIII. Yüzyılda İfrâz-ı Zülkadriye'nin İskânı Sorunu*, Ankara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 17-19.

Gazi

Akademik
Bakış

103

Cilt 11
Sayı 23
Kış 2018

“... Zikr olunan kazâların şarkî tarafı Gözenek'den Sıra Çınar'a, ve andan İdrâk Bocası'na, ve andan Kara Göl'e, ve andan Hacı Beli'ne, andan Sorkun'a, ve andan Cebel-i Hınzır'a, ve andan Temer Taş Gediği'ne, ve andan Gölçeğiz'e, andan Türkî Makbereliği kurbunda olan gediğe, ve andan Atçak Kaya'ya, ve andan Kızıldağ'a, ve andan Avcı Beleş'i'ne, ve andan Alagöz cânibine, ve andan Hacı Kulu Köprüsü'ne, ve andan Humus Çayı'na, ve andan Ceyhun'a müntehi olur. İsneyn Bazarı'nın nisfı (yarısı) Maraş toprağı ve nisf-i âheri Kınık toprağı Adana sancağıdır deyu beyne'n-nâs meşhur ve mütevâtir ve lâkin bu hudûdun dâhilinde kalmıştır. Rub' sâ'at yerdur, içinde ba'zı Maraş erbâb-ı timârî toprağı vardır. Ve zikr olunan kazâların şimâlî ve garbî tarafları nehr-i Ceyhun olub deryâyaya varıncaya değin Berendi ve Ayas toprağıdır, zikr olunan kazâların hudûd-ı kadîmesi zikr olunan mahallerdir, deyu cümlesi icmâ' ve ittifaq edüb haber verdikleri vuku'ü üzere ketb ü tahrîr olundu. Hurrire fî gurre-i Cemâziye 1-âhire li sene isneyn ve mi'ete ve elf¹⁰.

2 Mart 1691 tarihli bu hudûdnâmedeye “Adana Kal'ası'nda mahfûz olan mufassal” tahrir defterine dayalı olarak yapılan birkaç itiraz ve şikâyet üzerine, Divan-ı Hümâyûn, bunları şöyle düzeltmiştir: “Timurkapu kurbunda Haleb toprağıdır dediğimiz Üzeyir toprağıdır ve İsneyn Bazarı'nda Maraş toprağıdır dediğimiz Kars Sancağı toprağıdır. Adana Kal'ası'nda mahfûz olan mufassal bile getirülmüşdü. Mürâca ât olundukda hudûd zikr olunan yerler Kınık kazâsına tâbî' imiş. Bilinmesi için i lâm olunmuşdur, fermân sultânımındır”¹¹.

Sancak Hududu: Sancak hudûdları, sancak kanunnâmelerinin de yazıldığı, söz konusu sancakta yapılan geniş tahrirler ile belirlenmiştir. Mufassal tahrir defterlerinde mahalle, kaza merkezi (nefs-i kaza), karyeler, kazayı ve varsa diğer kazalar ile birlikte bir sancağı oluşturmuştur. Meselâ Adana Sancağı'nın merkezî Adana olup, Adana ve Kınık kazaları¹² ile Adana, Yüreğir, Ayas ma'a Berendi, Kınık, Sarıçam, Dünderarlı ma'a Bulgarlı ve Karaisalı ma'a Hacılı nahiyelerinden müteşekkil bir idarî yapıya sahipti¹³. Bu idarî yapının sancak coğrafyasındaki hudûdu şöyleydi:

Batısında aşağı yukarı bugünkü Tarsus sınırı ile aynı olup, kuzeyde Karaisalı ve Pozantı ilçelerini içine alarak Kozan ve Kadiri' nin batısından Hamus çayını izleyerek güneye inmekteydi. Sancağın güneybatısında Kınık nahiyesi bulunuyordu. Akdeniz kıyısındaki Yumurtalık ilçesinin adı Ayas olup, Antik Mağaros şehrinin beş kilometre güney doğusunda kurulmuş olup, o zaman bir köy olan Karataş'ı kapsamaktadır. Osmanîye ve Ceyhan ise, bu coğrafya içinde, 19. yüzyılın son çeyreğinde kurulmuştur¹⁴.

10 TK. TD. 114 (1572), 171b II; Yılmaz Kurt, bu Mufassal Tahrir Defteri'ni yayımlamıştır. İlgili kısım için Bk. Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları III: 1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defteri*, TTK, Ankara 2005, s. 428-429.

11 TK. TD. 114 (1572), 171b II; Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları III*, s. 429.

12 1525 (TD. 450/1) ve 1530 (TD. 969) tahrirlerinde Adana Sancağı, Adana, Karaisalı ma'a Hacılı, Berendi, Ayas ve Kınık olmak üzere 5 kazadan müteşekkildir. Bkz. Kurt, *Adana Tarihi*, s. 37.

13 *Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri*, nu: 998, (937/1537) II, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1999, s. 11.

14 Yılmaz Kurt, *16. Yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi'nde Doktora Tezi, Ankara 1992, s. 26-27;

Vilâyet (Eyalet) Hudûdu: Osmanlı sisteminin oturduğu klasik çağdan itibaren vilâyetler, sancakların askerî olarak birleştirilmesiyle oluşmuştu. Dolayısıyla, tahrir sistemiyle takip edilebilen sancakların hâricî sınırlarının birleşmesiyle eyâletlerin de sınırları ortaya çıkarılmış olacaktır. Meselâ, ilk tahririnden itibaren Adana (1519 ve 1525 yıllarında) “*Vilâyet-i Çukurâbâd*” adıyla, “Arab Vilâyeti”nden ayrılıp müstakil bir “vilâyet” olarak teşkilâtlandırılmıştır. “*Kânûnnâme-i Vilâyet-i Çukurâbâd*”a göre eyâlet; Adana, Tarsus, Sis (=Kozan) ve Üzeyir (Özer/ Dört Yol) sancaklarından teşekkül etmiştir¹⁵. Bu sancakların coğrafi bütünlüğü de, Adana Eyâleti’ni (Vilâyet-i Çukurâbâd’ı) oluşturmuştur.

İkinci Viyana kuşatmasından sonra Osmanlı Devleti’nin Avusturya, Lehistan ve Venedik ile yaptığı savaşların sonucunda imzalanan Karlofça Anlaşması (26 Ocak 1699)’nın sürecinde oluşan “1699-1700 tarihli Bosna Vilâyeti Hudûdnâmesi”¹⁶ Turan Gökçe tarafından bir makale konusu yapılmış ve makalenin ekinde hudûdnâmenin transkripsiyonu ve tıpkı basımı yayımlanmıştır¹⁷. Bu hudûdnâmeye göre Bosna Vilâyeti Hudûdu; Sirem tarafından Bossut suyu, Sava nehri, Nehr-i Una Hudûdu; Bujin kalesi arazisi hudûdu, Vranograç kalesi arazisi hudûdu; Kladuşalar ve Podzavizad kalelerinin hudûdu, Trışça, Ostevişçe, Bihke, Brikoviça, Drejnîk kalelerinin hudûdu; Nehr-i Korana’nın bu tarafında Prişovica yaylasının karşısında olan İzaçık ve Bihke kalelerinin mukabili ve sınırları olan yayla sırtıyla kat olunan hudûd; Orşça kalesi, Lapisa çiftliği kulesi (kulesi) ve tahrip olan Boriçuça kalesi, Ostroviçe-i Atik kalesi, Palanka-i Vakf-ı Una serhadlerinin ve arazilerinin mukabili olan yayla sırtıyla tefrik ve temyiz olunan hudûd ve sınırları; İstrajniça denilen Sırp nâhiyesinin yaylalarının sırt hudûdu ile nihâyet Hırvatlık cânibi hudûdunun birleşimiyle oluşmuş olduğu görülmüştür¹⁸. Bu hudûdnâme, eyâletlerin de sınırlarını ortaya koyma imkânı vermektedir.

4) Osmanlı/ Ülke Hudûdları

Eyâletlerin bütünü Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasını oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti’nin “zirve” kabul edildiği 16. yüzyılın sonlarına doğru -yâni 1578 Osmanlı- Safavî mücadelesi öncesinde- Osmanlı sınır eyâletleri olarak Doğu’da Erzurum, Van; Batı’da Bosna, Budin, Temeşvar; Güney’de Bağdat, Şehrizol, Basra, Lahsa, Yemen; Afrika’da Mısır, Habeşistan, Tunus, Trablusgarp, Cezayir; Kuzey’de Kefe, Akkirman- Bender ve Azak idarî bölgeleri bulun-

Mustafa Alkan, “Adana’nın İdarî Yapısı (1516-1923)”, *EKEV Akademi Dergisi*, 24, (2005), s. 258-260.

15 Ö. Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I, Kanunlar*, İstanbul 2001, s. 204; Yılmaz Kurt, Çukurova Tarihinin Kaynakları, I, *1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, TTK, Ankara 2004, s. XXIII.

16 BOA, DVN.DVE-903.

17 Turan Gökçe, “1699-1700 Tarihli Bosna Vilâyeti Hudûdnâmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XVI, (2001), s. 75-104.

18 Gökçe, 2001, s. 83-104.

Gazi

Akademik
Bakış

105

Cilt 11
Sayı 23
Kış 2018

yordu. 17. yüzyılda, batıda bunlara Eğri, Kanije ve Özü eklenmiştir. Sınırlardaki bu statü 1683 Viyana bozgunuyla başlayan ve Karlofça Anlaşması'yla sona eren dönemde sarsıldı. Bu eyâletlerin diğer ülkelerle kesişimi olan sınırlar 19. yüzyıldan sonra belirginleşen "ülke sınırı" gibi açık değildi. Modern çağ öncesi "Coğrafi sınır kavramı, askerî gelişmelerle yakından ilgili bir seyir göstermiştir". Savaşların sürdüğü Doğu ve Batı'da kale sistemi ve kontrol noktalarıyla sınır sistemi daha belirgin durumdaydı. Doğu'da İran sınır hattı, Batı'da Venedik, Macaristan ve Lehistan sınır hatları nispeten bu durumdaydı. Buralarda sınır hatları genellikle kale veya köy adları takip edilerek oluşturuluyordu¹⁹. Nitekim 1479, 1540, 1671, 1718 yıllarında yapılan Osmanlı- Venedik anlaşmalarında iki tarafın arasında adalar, kaleler ve köyler takip edilerek oluşturulmuştu²⁰. "Hudûdnâme" veya "sınırnâme" işte bu takip edilen hatlar kaydedilerek oluşturuluyordu. Devletlerarası "muâhedenâme" veya "ahidnâme"lerde bu hudûdnâmelere veya sınırnâmelere atıflar yapılıyordu. Hudûdnâmeler, taraflar arasında yaşanan anlaşmazlıklar veya savaşlardan sonra, ülke heyetleri tarafından, anlaşmazlıklara sebep olan ada, kale veya köylerin bulunduğu mahallerde incelemeler yapılarak tespit ediliyordu²¹. "1718 Pasarofça Anlaşmasından sonra Venedik ile olan deniz sınırı için "top atımı/ kale altı" ölçüsü olarak 30 millik bir mesafe benimsenmiş, boydan boya İtalya'da Pulya kıyılarında bulunan Santa Maria yarımadası, Girid, Rodos, Kıbrıs, Anadolu, Suriye, Mısır'a uzanan çizgide sınırlar bu ölçüye göre tespit olunmuştur".

Osmanlı- Avusturya (Habsburg), Lehistan ve Rusya kara sınırlarında ise köylere, köylerde kurulu kale ve palankalara veya nehirler ve tepeler gibi tabii coğrafi şartlara bağlı olarak belirlenmeye çalışıldığı bilinmektedir. Nitekim 11 Kasım 1606 tarihinde Avusturya ile yapılan Zitvatoruk Anlaşmasında sınırların merkezinde Eğri, Hatvan, Budin, Estergon ve Kanije kaleleri ile bunlara tâbi köyler yer almıştır. Lehistan ile 18 Ekim 1672 tarihinde imzalanan Bucaş Anlaşmasında durum benzerdir. Bu durum Podolya sınırını belirleyen maddeye şöyle yansımıştır: "...Podolya Hudûd-ı kadîmesi ...bu memleketin sınır ve hudûdunda nizâ vâki' olursa tarafeynden hâkimler ma'rifetiyle adamlar ta'yîn olunup iki serhad ahalilerinin müsin ve ihtiyarları vilâyet erleriyle üzerine varılup cemm-i gafir hangi hudûd dâhilinde olduğuna şahâdet ederler ise anınla amel oluna, Podolya memleketi tahrir olunup kadimden palanka sahibi olan Leh bezâdelerinden her hangisi serhadde kalmak murad ederler ise mukaddema ellerinde olan palankalarının ve köylerinin..."²².

II. Viyana bozgunundan sonra 23 Ocak 1699 tarihinde imzalanan Karlofça Anlaşması ile Venedik, Avusturya, Lehistan ve Rusya sınırlarının bugünkü modern telakkiye yakın bir tarzda harita çizilerek, sınır hatlarına taşlar dikile-

19 Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 201-202.

20 Tayyip Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, V-VIII/9-12, (Ankara 1971), s. 39-42.

21 Gökbilgin, 1971, s. 19-20.

22 Emecen, 2011, s. 204-206.

rek yeni/ modern sınır çizilmiş, sınır hatları da hudûdnâme/ sınırnâmeye veya muahedenâmelere kaydedilmiştir²³.

Sonuç

Sonuç olarak, Osmanlı ülkesinin sınırları dâhilinde vakıf ve mülk statüsündeki toprakların; mezrâ, mahalle, köy, nâhiye, kaza, sancak ve eyâlet gibi idarî birimlerin ve Osmanlı Devleti ile diğer devletlerin sınırlarını, hudûdnâmeler veya hudûdnâme statüsündeki vakfiye, mülk senedi, ilgili mühimme ve ahîdnâme kayıtları ile tahrir defterleri kullanılarak Osmanlı tarihî coğrafyasını yeniden yazmak veya mülk senetleri üzerinden mülkler ile mülk sahiplerini eşsiz büyüklükteki bir haritada buluşturmak mümkündür, denilebilir.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

DVN. DVE-903.

Nâme-i Hümâyûn Defteri, nr. I, s. 6-9; V, 491-503; VI, 1-5.

TD. 450/1 (M. 1525)

TD. 969. (M. 1530)

Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve 'Arab ve Zü'l-Kadiriyye Defteri, nu: 998, (937/1537) II, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1999.

Vakıf Kayıtlar Arşivi (VGMA)

Hazret-i Hatice Sultan Vâlîde-i es-Sultan Mehmed el-Gazi ibn Sultan İbrahim Han Vakfiyesi, 27 N 1076 (2 Nisan 1666), VGMA, Defter 744, s. 23, sıra: 8.

Hazret-i Hatice Sultan Vâlîde-i es-Sultan Mehmed el-Gazi ibn Sultan İbrahim Han Vakfiyesi, 27 B 1073 (7 Mart 1663), VGMA, Defter Nu: 744, s. 112, sıra: 29.

Lala Şahin Paşa [bin Abdulmuin] Vakfiyesi, VGMA, Hicrî Ra 749 (Mayıs 1348), Defter: 732, s. 74, sıra: 59.

Ramazanoğlu Halil Bey oğlu Pîri Paşa Vakfiyesi, VGMA, Evâhir-i Z. 945 (8-18 Mayıs 1539) Defter no: 646, s.1, sıra:1.

Ramazanoğlu Halil Bey oğlu Pîri Paşa Vakfiyesi, VGMA, 15 Ra. 960 (1 Mart 1553) Defter no: 646, s.12, sıra: 4.

Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TK.KKA)

TK. TD. 114 (1572), 171b II;

Mihrimah Sultan Vakfı Hududnâmesi, H.965 (M.1557), TKM. KKVKF, Defter Nu: 11 (eski 2292), s. 1.

23 BOA, Nâme-i Hümâyûn Defteri, nr. I, s. 6-9; V, 491-503; VI, 1-5; Karlofça Mükâlemesi, Süleymaniye Ktp., TY, nr. 3514; Abdülkadir Özcan, "300. Yılında Karlofça", Akademik Araştırmalar Dergisi, II/4-5 İstanbul 2000, s. 237-257.

Gazi

Akademik
Bakış

107

Cilt 11
Sayı 23
Kış 2018

Süleymaniye Yazma Defteri

Karlofça Mükâlemesi, Süleymaniye Ktp., TY, nr. 3514.

ARAŞTIRMALAR

ALKAN, Mustafa, "Adana'nın İdarî Yapısı (1516-1923)", *EKEV Akademi Dergisi*, 24, (2005), 258-260.

BARKAN, Ö. Lütfi, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I, Kanunlar*, İstanbul 2001.

EMECEN, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

GÖKBİLGİN, Tayyip, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, V-VIII/9-12, (Ankara 1971), 39-42.

GÖKÇE, Turan, "1699-1700 Tarihli Bosna Vilâyeti Hududnâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: XVI, (2001), 75-104.

KATIRANCI, Ümit, *XVIII. Yüzyılda İfrâz-ı Zülkadriye'nin İskânı Sorunu*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.

KURT, Yılmaz, *16. Yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doktora Tezi, Ankara 1992.

KURT, Yılmaz, *Çukurova Tarihinin Kaynakları, I, 1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, TTK, Ankara 2004.

KURT, Yılmaz, *Çukurova Tarihinin Kaynakları III: 1572 Tarihli Adana Mufassal Tahrir Defteri*, TTK, Ankara 2005.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Hududnâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), 18, (1998), 303-304.

ÖZCAN, Abdülkadir, "300. Yılında Karlofça", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, II/4-5 İstanbul 2000, 237-257.

Extended Abstract

Hududnâmes in the archives of Turkey is the official records written to determine the boundaries of the Ottoman Empire or the borders of territories of provinces, villages, pious foundations (waqfs) and properties. These records are also called "sınırnâme". The *hududnâmes* contain so detailed directions for determining location. After determination made by the competent delegations on the territory, the interstate boundaries are concluded on the basis of the *ahidnâmes*, prepared by the bilateral signatures, and a *temessuk* is prepared for the determined boundary. Actual *hududnâme* is the regulated document based on that *temessuk*, at the head of *temessuks* of this kind of hududname it begins with sentence like "*Sebeb-i tahrîr-i kitâb-ı hudûd budur ki*" or "*Sebeb-i tahrîr-i asl-ı kitâb and mûcib-i takrîr-i fasl-ı hitâb budur ki*". After why the *hududnâme* is prepared depending on which event or treaty, and who has been involved in the prepa-

Görüş

Akademik
Bakış

108

Cilt 11
Sayı 23
Kış 2018

ration of the *ahidnâme*, the natural signs on the line of boundaries; defensive places such as rivers, mountains and hills, and also settlement places such as villages, *mezraas* and border castles or redoubts and border signs indicating by soil or stone are mentioned. In the last part, with the sentence of "In a manner mentioned above, with the grace of God it is concluded that the left side of the border from ... to ... is under the domain of the Ottoman Empire, and the right side of it is under the rule of Kaiser" or, "the borders of the Highlands opposite the castles are completed in the mentioned area" is clarified.

Within the Ottoman country, the boundaries of the sanjak, *kaza*, *nâhiye*, village, *mezraa* and the borders of the lands of waqfs and properties is determined by land registers. Border controversies after the land registers are solved at end of investigations in the places made by *kadis* and to *sınırnames* are given to ones who are concerned with. These *hududnâmes* then are sent to the administrative center and are recorded to the related sanjak book kept in *Defterhâne*, also "Hududnâme-i Humâyûn"s is prepared.

Except "hududname" article written by Mübahat S. Kütükoğlu for Encyclopedia of Islam of Presidency of Turkish Religious Affairs and urban studies or some researches in the context of International Relationships, there is not any study on source critique of the *hududnâmes* in Turkish archives. However, *hududnâmes* is one the most basic sources for International Relations, Turkish historical geography and Turkish history. In this article, it is analyzed on the value of the *hududnâmes* as sources, based on examples in Ottoman Archives of Prime Ministry, Land Office Old Records Archive and Waqfs Records Archive.

Gazi

Akademik
Bakış

109

Cilt 11
Sayı 23
Kış 2018